

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

ԼՈՒՍԱԽՈՐԶԷՆ ՅԱՌԱՋ

(Շարունակութիւն, տես Բազմավէպ 1926, էջ 225)

Ծ. Օրինակը ըստ հրապուրիչ էր. և թաղէի վկայաբանութեան նախանձայոյզ հայ հեղինակը՝ փոխանակ Հայաստանի նոր առաքեալ մը ստեղծելու յոգնութեան, դիրին կերպ մը գտաւ. եղեսպցւոցն առաւ հոն փոխադրեց, և հայ եկեղեցին ալ ունեցաւ իւր առաքելական ծագումը. Եկաւ Մ. Խորենացին, կարգաց նոյն շարադրու-թիւնը, զԵւսեբիոս ու Լաւրենեա (կամ Ղերութնա՝), և ուզեց զուտ հայկական գոյն մը տալ Արգարու վէպին, խանգա-րելով իւր արտաքին աղբիւրները՝ գոյս ցոյց կու տայ՝ Նախ՝ Եղեսպոյ բոլոր իշխեցողը «Թագաւորը մեր» եղան անոր երևակայոտ գրչին ներքէ՝ իսկ Արգար Ռեքամա դարձաւ մեր Տիգրանայ եղբորու-զւոյն Արշամայ որդին՝, և ինքն ալ «ար-քայ Հայոց», ու մեր Սանատրուկ թագ-աւորը՝

գաւորը՝ «քեաւորդի նորին»։ Ամէն մարդ և ամէն աշխարհ հայ։

Գալով Թաղէի, որովհետեւ Լաւրենեա զԱղղէ վախճանած կը նշանակէր Եղեսպոյ մէջ, մեր պատմահայրն աղբոր դարմանն ալ գտաւ. Ասորի և յոյն անուանց հաւաասարութիւնը մոռնալով, վկայարանու-թեան ու Եւսեբիոսի Թաղէսը զատեց Լաւրենեայ Աղղէն, զոր իբր թէ առա-քեալը «ձեռնադրեալ ի վերայ Եղեսպոյ, փոխանակ իւր թողու արքայի», և ինք ի Հայս կու գայ՝ Այսու հակասութիւնը վերցաւ պատմութեան միջէն։

Մենքոր երէց՝ Ժ դարուն՝ իւր խելքով

1. Աս.՝ 226. Խորեն. Բ, Ժ, ԼԳ. — 2. Խորեն. Բ, ԼԳ. — 3. ԼԳ. — 4. Նոյն՝ Բ, ԼԳ, ԼԳ. — 5. Նոյն՝ Բ, ԼԳ. — 6. Աս.՝

ուրիշ շրջան մ'ընել տուաւ թաղէսի, որպէս թէ Ուոհայէն կ'անցնի ի Կեսաւրիա, ըրիստոնէութիւնը կը հիմնէ հոն, իւր թէոփիլոս անուն աշակերտն եպիսկոպոս ձեռնադրելով՝ առաջնորդ կը թողու անոնց, և ինքն ի Հայաստան կ'երթայ՝ Որպէս զի այս անգամ և անպէտ տեղեկութեան վերստին չդառնանք, կը փութամ ըսել՝ թէ Կեսարիոյ ըստդիշն եղաւ ոչ եթէ թաղէս, այլ Պետրոս՝ ըստ Գործոց՝ առաքելոց¹, ինչպէս գիտէին Եւսեբիոս ու Եփրեմ ևս²։

6. Հասաւ վայրկեանը՝ որ հայկական աւանդութեան ալ տանք պատմութեան պատասխանը։ Նախ՝ սխալ էր հայացնել զԱրգար, որուն տրուած այդ պատին անձանթ էր Եւսեբիոսի, Լաւրենայ, ամենուն, և հայ վկայարանութեան անգամ ընդ հակառակն Եղեւիս ասորական քաղաք, ու քիչ անգամ հպատակ հայ թագաւորութեան, ինչպէս մեծին Տիգրանի ժամանակ³, իրեն փշխեցող ունէր՝ ըստ արտաքին պատմութեան՝ արաբ ցեղ մը, որոյ անդամներէն էր նաև Արգար Ե, որդի Գ Մանուկ՝ ըստ ժամանակագրութեան Տելմարեցւոյն։ Հռովմայեցին Տալիտոս, որ նոյն Արգարու մասին հնագոյն պատմիչն է, (կը գրէր 115ին), զայն ժամանակակից կը դնէ Կղարիոս կայսեր (Սադ. 41-54), և կ'անուանէ «արքայ Արաքացոց»։ Եւ թէ կոուի մը պահուն Միհրդատայ ըստ ըստ կ'անջատուի «Ալեքսար» բանական Արաքացոց⁴։ Վերջապէս ասոր ու խորհնացւոյն «արքայ Հայոց» կարծած Արգարու մէջ անդունդ մը կայ, և այդ կուշումը չի կրնար արդարանալ ոչ մէկ իմաստով, ոչ ցեղակցութեամբ և ոչ տիրելով Հայաստանի, որոյ զահուն վրայ Ուգամայի օրով ուրիշներ կը բազմէին⁵։ Խորհնացին զայն հայացուց այն դիրքու-

թեամբ՝ որով Աղղայի վարդապետորենեւ առաւ Արգարու ընդ Տիբեհիայ թղթակցութեան պատճէնը⁶, և անոր «արքայ» բառին ըով յաւելցուց «Հայոց»⁷ որ չկայ ընադրին մէջ։

Արգայ և Կեսանոս արաքացին է, զոր Յովհաննէս պատմագիրը հանեց «ի վերին աշտարակն Սիոն»⁸, 1284ին զրուած խորհրդատեւորը (Ս. Ղազարու) սրբոց մէջ խառնեց, և ժիշ դարէն յետոյ տօնացուցէն ներս ալ մտաւ հանդիսապէս, ինչպէս ցուցած եմ այլուր⁹։

7. Իսկ նկատմամբ Եղեւիոյ ու մեր Աղղայ-Թաղէոս առաքելոյն, զոր արգարեան զրոյցին ձեռն տակ առասպելական անձ մը նկատեցինք՝ գէթ Ա դարուն համար, ինչ կրնանք խորհել, եթէ ոչ նոյն պէս համարիլ զայն նաև մեր ըով։ Վասն զի այն որ անգոյ էր Ուոհայի մէջ, անունուն զբէր իմ ձեռնով՝ ինչպէս հայ վկայարանութեանն էր՝ Հայաստան փոխադրուելով, չէր կարող զոյաւորիլ, ինչպէս կարծեցին անոր հետեւող մեր հին ու նոր մատենագիրք, յօգուածագիրք ու բնաբանացք, ժամանց միամտօրէն և ոմանք մեծամտօրէն, ու եւրոպացի բանասիրաց ալ արդարացի հեգնութիւնը հրաւիրեցին մեր ազգին դէմ¹⁰։

8. Թաղէոսի առաքելութիւնն ու վկայութիւնն ի Հայս՝ ոչ ոք գիտէ օտարնեւ ընէ, ոչ Եւսեբիոս, և ոչ միւս ասորական աղբիւրները զորս թուեցինք։ Ընդ հակառակն անոնք ուղղակի կը հերքեն զայդ, Աղղայի վարդապետորինն Եղեւիոյ մէջ խաղաղութեամբ վախճանել տալով անոր, և հետագայ երկու ասորի գրիչներ նաև հաստակուն ղեկով Սէնկղ (Aghel) Ծոփաց, Արգարու որդւոյն Սենբոսի կամ Հեբովդի ձեռնով¹¹, և ըստ այլոց՝ ի Բեւրիտոս կամ յԱրաղոս¹², Այս անմիաբան-

1. Ստեփ. 2, 81. — 2. Գրգ. Ա. Ժ, 24, 48. ԺԲ, 19. — 3. Եւսեբ. Գ. Եփրեմ, Բ, 259. — 4. Ստեփ. ԺԱ, Ժ, 15. — 5. Տալիտ. Տրոյ, ԺԲ, Ժ, Ժ, — 6. Հմմտ. Ստեփ. Hist. II, 507-13 ևս. — 7. Հմմտ. Cabrol, IV, 2080. Լաւր. 35. — 8.

Խորհն. Բ, 14. — 9. Գ. Կղ. 46. — 10. Հայ Եւսեբ, 181. — 11. Vacant, I, 71. Cabrol, IV, 2071 ևս. Tourn. 408, ևս. — 12. Cabrol, 2071 ևս. — 13. Goschler, XII, 999.

նութենին յայտնի է՝ որ կարծեցեալ առաքելոյն ոչ գերեզման մը և ոչ հետք մը կար Ուռնայի մէջ, որպէս զի առաջնորդ լինէր անոնց։ Եւ ի զուր յղեցեալ խորհնացին ալ՝ ըստ ճիմա զատելու գծադէտս Աղդէն, վերջինս Եղեհոյ մէջ նահատակել տալով, և առաքեալն Արտազու՝ (զոր Յ. Մարկուարտ Արաղոս անուէն անուած համարեցաւ¹⁾), երկու նահատակութիւնքն ալ անհիմն ու ձրի։ Նոյնքան ընդ վայր աշխատեցաւ Օրմանեան ևս՝ այդ թաղէտն երկոտասանից ընկեր կարծեցնելու, ըսելով՝ թէ «այդ է մեր եկեղեցւոյ աշտմեան տեսութիւնն ալ»։ Եւ Եղեհոյ աշտմեան տեսութիւնն ալ՝ այն օրէն՝ ուր Սիմէոն երեանցեցին տօնացուցին մէջ երկու առաքելոց տօնելը միացուց՝ այսպէս. «Առաջին լուսաւորչացն մերոց թաղէտի և Բարթողիմէոսի»։ Իսկապէս թաղէտի անձին ճշդում չկայ հոս, և անհասկանալի է՝ թէ ինչպէս Սիմէոնի օրէն կը սկսի օրմանեան համոզումը։ Միանշանակութեամբ մեծ բարեբախտութիւն է՝ որ «այտման տեսութիւնը» պատմութիւն չեն կազմեր. ապա թէ ոչ՝ մեր անցեալը բոլորովին անճանաչելի պիտի դառնար այժմ։

Օրմանեանի կարծեօք՝ թաղէտի հայագիր վկայագրութիւնը «չեն յիշեր»։ Թէ նա եօթանասնից թիւն եղած ըլլայ՝ Սիւալ է։ Հին Վկայարանօրիոն ընդունելով զայն իր քարոզիչն Եղեհոյն և Արաղոս, այսօրին իբրեւ անձն արգարեան զրոյցին, այնու իսկ կը հաստատէ անոր եօթանասնից դասէն լինելը։ Փաւստոս չի ճշդեր անոր անձը։ Իսկ խորհնացին յայտնապէս կը դաւանի զայն «մի յեթանասնից անտի»։ Ուրիմն հայ աւանդութեան նախկին շրջանին մէջ Հայոց առաքեալը նոյն ծանուցուած էր Եղեհոյի առասպելական քարոզչին հետ։ Յետոյ նոյն վէպին միջնադարեան յարասութիւնն է՝ որ զայն

համարեցաւ «ընդ այլ առաքեալն ի վեր նատունն»՝ զՀոգին սուրբ ընդունողաց թուէն², և որուն հաւատաց նաև Վանական վարդապետ հակառակ «մանց»³, և Կիրակոս արեւելցին՝ 1269ին, իւր Յայամաւորաց մէջ զայն կոչելով «մեծն թագէտ»՝ որ էր յերկոտասանիցն⁴։ Վկայութիւնը վերպած Օրմանեանի աչքէն, որ մեծ ընդունելութիւն պիտի ընէր անոնց, ինչպէս ըրաւ Տաթևացոյն⁵։ Իսկ մեք տեսանք այդ թաղէտի առաքելութեան առաջնորդ հետի Հայաստանէն՝ ըստ արտաքին պատմութեան⁶, որով և անկարելի՝ Ուռնայի և Հայոց քարոզչին տեղը ղենել զայն, զոր եօթանասնիքն կը համարէին Բարթողիմէոսի վկայորիւնը¹⁰, Յովհաննէս պատմիչ¹¹, Ասողիկ¹² և ուրիշներ ևս։

9. Թիսուսի աշակերտաց ո՛ր խմբէն ալ համարուի թաղէտով կամ Աղդէդ, ժամանակագրութիւնն ինքնին չի ներբեր՝ որ նա եկած ու պանծուած լինի Հայոց Սանատուկ արքայէն։ Ա. Գարգաւաշեան զԱռնատուկ կարծեօք նոյնացուց վրացի Միհրդատայ հետ¹³, որ Թագաւորեց Հայոց Ա դարու երկրորդ քառորդին մէջ, և որուն հետեցեալ նաև Ն. Վ. Միլիք Թանգեան¹⁴։ Սակայն առհնդ զատ մարդիկ էին, երկուքն ալ ծանօթ արտաքինաց ևս, Միհրդատ այդ ժամանակէն, և Սանատուկ ապրած քաղաքն։ Դիտն կատարէ կը յիշուի «Վաղարշ՝ որդի Սանատուկոյ, որ պատրաստեալ էր պատերազմել ընդ Սեբեոսի»։ և որ կուէն յառաջ հաշտութիւն կը խնդրէ ու կը ստանայ Հայաստանի մէջ մասը¹⁵։ Այս կը լինէր 195 թուականին՝ ըստ Սանատուկեանի, որ անոր հօր Թագաւորութիւնը կը նշանակէ մերձաւորապէս 185-194 տարիներուն։ Յ. Մարկուարտ անկի կանուի ալ դրաւ Վաղարշի դէպքը, Տրապանոս կայսեր օրով, և «հաւանօրէն» 116

1. Խորեն. Բ, 121, 141. — 2. Հաճ. տմ. 1906, 40. — 3. Օրման. Ազգ. 251. — 4. Խորեն. Բ, 121. — 5. Սեփերք, Ը, 59. — 6. Գր. քորեց, 588. — 7. Արիւն Թ. — 8. Օրման. Ազգ. 241. — 9. Առն

228. — 10. Սեփերք, ԺԺ, 25. — 11. Յ. ԿԻՊ. 45. — 12. Առն. 46. — 13. Գարգ. Գ, 273. — 14. Հայ. եկ. Խրատ. Բ, 87. — 15. Cass. LXXXV, IX, 6.

Թուին՝ Յամենայն դէպս առաքելոց ու Սա-
նատրկոյ մէջ ժամանակեան վիճ մը կայ-
ե մեր միամիտ և անհաշիւ աւանդութեան
համեմատ՝ Յիսուսի աշակերտը, որ գրե-
թէ տարեկից էր վարդապետին, աւելի
քան 100 տարիներու բռնի ուսերուն՝
Հայաստան եկած, Սանատրկոյ դուստրը
դարձուցած է անոր հետ նահատակուած
կը լինի նոյն Թագաւորէն։ Առասպելաց
առասպելը՝ որ հերքուելու չի կարօտիր։

10. Ըսի՝ Թէ այդ վէպն իւր ծագմանը
մէջ գիւտն է եղեր Թաղէսի հայ վկայա-
բանորեան հեղինակին, որ պատմական
աղբիւր չունենալով ձեռքը, անժամու-
թեամբ լեցուց զայն՝ եւ փաստեր ունինք՝
որ վէպը Թէ Դարուն և Թէ յետոյ եր-
կար ժամանակ ազգին անձանթ է մեա-
ցեր, ինչպէս օտարաց էր։ Ազաթանգեղոս
աւելի կանուխ է գրեր քան զՓաւստոս, որով
սա զայն տեսեր ու կը յիշէ։ Արդ՝ Հայոց
ի քրիստոնէութիւն դարձին պատմիչը մի
առ մի կը Թուէ առաքելոց քարոզած աշ-
խարհները¹, և անոնց մէջ չի հաշուեր
Հայաստանը։ Ինչ կը հետեի լուսնինդ.
բայց միայն այս՝ որ անոր զրուսեան ժա-
մանակ Հայոց մէջ տակաւին չէր մտած
Թաղէական աւանդութիւնը. ապա Թէ ոչ՝
նա որ չէ խորշեր յայտնի առասպելներէ
անգամ, պիտի լսէր և արձանագրէր մե-
ծագոյն փութով մեր աշխարհի անունն
ալ իւր այդ յարմարագոյն տեղոյն մէջ։

Կեսարիոյ Ղևոնդիոս հայրապետի երկ-
րայական նամակին մէջ, զոր կու տայ
նոյն պատմիչը, կայ բացատրութիւնս,
«պարզեաբար յիսուսին նորոգեալ քահա-
նայապետութեանդ» Հայոց², ուր նորու-
գեալ բառն ակնարկել կը Թուի նոյն ա-
թոռին առաքելական հաստատութեան գա-
ղափարին։ Սակայն Տփղիսի 1909ի հրա-
տարակութեան երեք զրգազիր օրինակները
կը կարդան նորոգ³. այսինքն նոր հաս-
տատուած, միւսին ճիշդ հակառակը. և
այս է ուղղագոյն ընթերցուածը։ Նոյն

Ղևոնդիոս ուրախութիւն կը յայտնէ նաև
«վասն սրբոց վկայիցն Աստուծոյ (Հոփ-
սիմեանց)» որ ի մէջ ձերբում աշխարհիդ
փառաւորեցան, կ'ըսէ՝ զի և դուք նայե-
ցեալք յիս զնաքից նոցա, և նմանողք
լեալ հաւատոց նոցա, փառաւորեսլիք⁴։
Ըսէ՝ Թաղէս առաքեալը, Հայոց առա-
ջին լուսատուն, որ հայրապետը Հոփսի-
մեանը՝ և զանոնք միայն՝ նմանութեան
օրինակ կու տայ անոնց։ Ձի գիտեր նա
զայն, որովհետև չկար այդպիսի անուն մը
Հայոց մէջ։

Աւանդութիւն անձանթ էր նաև Փաւս-
տոսի օրերուն, որոյ համար սա կը ստի-
պուի տեղեկանալ անոր յիշեալ վկայա-
բանութենէն⁵. Նոյնպէս մնացեր է տակաւին
նաև Ե դարու երրորդ քառորդին՝ ուր
Եղիշէն կը գրէր. «Թաղէս յարեկս պա-
տահէ», կ'ըսէ նա՝, և ոչ Թէ ի Հայաս-
տան։ Ղազար՝ որ վասնայ մարգարէնու-
թեան շրջանին (յետ 485ի) կը շարա-
դէր, Հայոց քրիստոնէութեան առաջին
ու միակ քարոզիչ գիտէ զԼուսաւորիչ⁶, և
առաքեալք իւր մտքէն անգամ չեն անց-
նիր։ Կը ստիի Ե դարն ու դէպ ի վախ-
ճանը կը մօտենայ, և Թաղէական վէպը
տակաւին զրքերէն դուրս չէ ելեր. այն-
պէս որ Խորենացին զայն կը ճանաչէ
անոցմէ՝ որ «յառաջագոյն գրեալ» էին,
այն է վկայաբանութենէն⁷։

Այսպէս Թաղէսի անունն ու քարոզու-
թիւնը մեր քրիստոնէութեան ամբողջ եր-
կու դարերուն մէջ հայ գրիչներէն երեքը
միայն գիտեն, վկայաբանութիւնը, և Փաւս-
տոս ու Խորենացին՝ աղբիւրէ սովբերով-
իսկ միւսերը բոլորովին կ'անգիտանան
ամբողջ հայ ազգին հետ։ Հազիւ Ձ դարու
կիսուն սկսեր է հայութիւնն ընտելանալ
անոր, շնորհիւ նախորդ պատմչաց, և
այլ ևս հին աղբիւրաց չի դիմեր՝ զայն
յիշելու համար։ Այսպէս Յովհաննէս Բ
կաթող. (557-574) կ'ըսէ պարզապէս,
«սուրեն Գրիգորիոս, սրբոյն Թաղէսի

1. Հագ. տմ. 1906, 83 էն. — 2. Ագաթ. 515. —
3. Նշն. 617. — 4. Էջ 481. — 5. Ագաթ. 614.

— 6. Աստ. 227. — 7. Եղիշէ. 845. — 8. Փարս.
2, 45, 57, 104, 141 էն. — 9. Աստ. 226.

յաջորդն»։ Եւ Աբրահամ կթղ. (607—615), թէ «կոչեցայ յաթոռ երջանիկ Գրիգորի յաջորդեցելոյ մեծի առաքելոյն թաղէս, սի՛ն»։ Արդ՝ առաքեալ մը, որ կ'ուզուի հայ աշխարհի քարոզած, հայ եկեղեցին հիմնած և իւր վկայական արեամբ առուգած լինել զայն, այդքան անծանօթ կըրնար մնալ Հայոց իւր գոյութեան ամենաթարմ շրջանին։ Ոչ, կարծեցեալ առաքեալը որ և է յիշատակ կամ աւանդութիւն չէր թողած մեր աշխարհին մէջ, և անոր քարոյութիւնը մէկ հոգւոյ երեւակայութիւնն ստեղծեց, կապելով նոյնքան մտացածին արգարեան զրոյցին հետ, որպէս զի իւր կարծեօք՝ աւելի հաստատուն գործէր զայն, իսկ ըստ իս՝ անոր մէջ ո՞ր և է իցէ պատմական հիմ փնտելու պէտք և աշխատութիւն չթողուր հետագայիցս։

11. Առաքելներ յափշտակելու դարեր էին աղոնը։ Իւ ինչպէս Հայք իղիսիայէն, նոյնպէս և Աղուանք Հայերէս շորթեցին թաղէոսի առաքելութեան աւանդութիւնը։ Անոնց պատմիչը Մ. Կաղանկայտուացի, որ կը գրէր 665 թուին, կ'ըսէ՝ թէ երբ առաքեալը ցրուեցան քարոզելու, «մերոցս արեւելեայց վիճակեցաւ սուրբ առաքեալն թաղէոս։ Սա եկեալ է Հայոս յԱրտազ գաւառ, անդ առնու զվախճան մարտիրոսութեան ի Սանատրկոյ արքայէն Հայոց»։ Իւր աղբիւրը ընականապէս մեր պատմութիւնն էր. և «մերոցս արեւելեայց» բացատրութիւնն ըստ ինքեան ընդարձակ իմաստ ունի։ Սակայն յաջորդ Աղուանք անով իրենց երկիրն իմացան, որ Հայաստանի արեւելեան կողմն էր, և այդ գաղափարն երթալով զօրացաւ։ Այնպէս որ նոյն իսկ մերս Մտթ. Ուռհայեցիին հաւանած էր աղտը, և 1136ին այսպէս կը գրէր. «յաշխարհն Աղուանից, որ ասի իւրին աշխարհ Հայոց, որ է աթոռ սրբոյ առաքելոյն թաղէոսի»։ Այնքան համոզուած էր այդ տեղեկութեան, որ ինք

զինքը կը միւրթաւեր՝ Հայոց սեպհակաւ, նեղով Աղուանից երկիրը։ Նմանապէս Պարսից եկեղեցին ալ իրեն առաքեալ ըրաւ նոյն Աղդայն, անոր Աղգայ, Մարի և այլ աշակերտներով հանդերձ, ինչպէս կը կարգանք նոյն եկեղեցւոյն յիշատակարանաց մէջ, սկսեալ է դարէն, զորս Յ. Լաբուրտ յառաջ կը բերէ։ Այսպէս աւանդութիւնս, զուրկ պատմական հիմերէ, ամէն ձև կ'ստնու, և ամէն ազգ իրեն կը քաշէ զթաղէոս, որ ամենուն կը պատկանի և ոչ միոյն ըսով չի գտնուիր, որովհետեւ այդ տեղերէն ոչ մին տեսած էր նա։

12. Սակայն թաղէոսի ոսկընեքը կը հանգչէին Արտազու մէջ, և յայտնեցան է դարու վերջերը, պիտի ըսուի. և քան զայս ինչ աւելի դրական ապացոյց անոր առաքելութեան ի Հայոս։

Պատասխանս պարզ է։ Անոր գերեզմանին ու նշխարաց յայտնութիւնն արդիւնք է տեսլեան մը՝ պատահած իրրեկ թէ վահանայ մարգպանութեան ժամանակ։ Ուրեմն մինչ այդ՝ աւանդութեան հետ անոր հանգստավայրն ալ անծանօթ էր Հայոց, որոնք Դ դարուն և յետոյ ևս «յառաքելարանս տեառնաշակերտացն, սոյնպէս և ի վկայարանս մարտիրոսացն ամի ամի ժողովեալք, զօր տօնին յիշատակի նոցա վարուց գործոց կենաց քաջութեան խմբալ ճնծային»։ Եւ որուն իրենց առաքելոյն գերեզմանին անտեղեակ կ'ապրէին։ Եւ մեք անոր գոյութիւնը, գիտն ու տեղը կ'ուսանինք զրութենէ մը, որ կ'ամփոփէ տեսիլը Կիրակոս առնուն միայնակեցի մը, որուն «ի ըուն գիշերի» կը յայտնուին զանազան անգամներ թաղէոս, Սանդուխտ և իրենց վկայակիցներ, ու կը ցուցնեն իրենց հանգստավայրերն Արտազու մէջ. նոյն տեսիլը կոյր մ'ալ կ'ունենայ։

Հին հայ գրականութեան մէջ տեսիլներու առատութիւն մը կայ։ Լուսաւորչին երկու անգամ, Ներսէսին, Սահակին,

1. Գր. քրոյց, 78, 189. — 2. Կաղանկ. 8. — 3. Ուռհ. 230 և 4. — 4. Labourt, 11-13. — 5. Փաւ. 7.

— 6. Սփեքը, Ը, 87. — 7. Ալաթ. 553. և զբ. Բ. 589 Ս. Ղազարու. — 8. Բաղմ. 1898, 565. — 9. Փարգ. 78.

Մեսրոբին՝ տառից գիւտին առթիւ¹, վրիժառու Յովհ. Կարապետին², և ուրիշներ. և անոնք որ եղան նշխարաց յայտնուած թիւանց համար, ինչպէս Ներսեսի³, Թադէոսի, Բարթողոմէոսի և այլն։ Աստուած մեր նախնեաց հետ յաճախակի այդ անսովոր եղանակով հաղորդակցե՛ր է. արդեօք զանոնք շատ սիրելուն, թէ իւր կամքն անոնց աւելի դիւրեմկալ ընելու նպատակով, չեմ գիտեր։

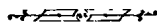
Մեր պարագային՝ տեսին աւելի քան «ի քուն գիշերի»՝ արեւու մէջ պատահած կը տեսնուի։ Գրողը, որ կարծեցեալ կիրակոս տեսանողէն յետոյ կը ներկայանայ ժամանակաւ, իւր առջև դնու է ծանօթ Վիպարաւոյթիներ, և զայն իրեն կաղապար առեր։ Տեսեր է՝ որ հոն ժայռը կը պատուի և իւր մէջ կ'ամփոփէ առաքելոյն մարմինը. հոս ալ հակառակ շարժմամբ մը ճեղքուիլ կու տայ ժայռին և ի տես զնեւ նշխարները⁴։ Հոն կը վարեն «բիւռու հրացեալ ընդ ուսս» Սամուելի, և ոմանց՝ «հրացեալ երկաթով զլստունն ծակէին»⁵. և հոս՝ նոյնպէս «միոյն ընդ ուսն հարեալ երկաթի բեռու և ի նմին կային բեռեցն, և միւսուսն ընդ լստունն ծակեալ»⁶։ Կայ նաև գուարճալիյն. առաքելոյն ու Սանդրիւսոյ նշխարները յետ բացման երբ իրարու մօտ կը դրուին, յանկարծակի «թռուցեալ առ միմեանս հանգչէին»⁷, ի յուշ իրենց հին մտերմութեան։

Կեղծ է ուրեմն նշխարաց յայտնութիւնն ու տեսիլը, զոր ես կը գետեղեմ միւսերուն ճով, և կը կրկնեմ, թէ՛ կարծեցեալ թաղէի գերեզմանը յամենայն դէպս անյայտ էր մինչև այդ ժամանակ։ Տեսիլան հեղինակը միանգամայն կը հաստատէ՝ թէ առաքելոյն նշխարաց վրայ «գիր ոչ էր», մինչ անոր աշակերտաց Խարայելի ու Զաքարիայ վրայ կար, կ'ըսէ ինքը⁸։ Այս պատճառաւ մեք ալ պէտք ունինք թա-

ղէոսի ցուցամատին, որպէս զի կարենանք հաւատալ եղեսացոց կեղակարծ առաքելոյն կարծուած անգիր և անապացոյց նշխարաց հայ հողին վրայ գտնուելուն. վասն զի մեր սովորական միջոցները՝ պատմութիւն և քննադատութիւն՝ չեն զօրեր հող, մանաւանդ թէ կ'ընդլզին։ Ինչպէս կ'ըմբոստանան նաև այն տեղեկութեան դէմ՝ զոր Խորենացին լսել է ծերունիէ մը, թէ Լուսաւորչին յղութիւնը պատահե՛ր է Թադէոսի այն դարերուն դեռ անյայտ գերեզմանին ճով⁹։ Մարգարէական հոգւով միայն կարելի էր այդ կրկին գաղտնիքները (յղութիւն ու գերեզման) իմանալ և զուգեւ իրարու։ Այդ ծերացած մտքերն ինչե՛ր կ'երեւակայէին։

(Շարայարելի)

Հ. Վ. ՀԱՅՈՒՆԻ

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

ՅՈՎՀԱՆԱՆՈՒ ԵՐԶԼԿԱՑԻՈՅ ՀԱՌԱՔՈՒՄՆ
ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆՑ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ

Զեռագիրս կը կրէ վանացս Զեռագրացուցակին մէջ թիւ 957. գետեղուած է Բ. Գ. դարան, և իր վրան գրուած է Յովհաննու Երզնկացոյ Հաւաքումն Մեկնութեանց Քերականին՝ Յօտրգիր Բ։

Ունի ձեռագիրս 305 թուղթեր, որոցմէ 356 պարզ և անգիր են։ Իր մեծութիւնն է՝ երկայնք 15, 50 հմ. լայնք 10 հմ.։ Գրութիւնը միասին է, գրին է՝ յօտրագիր, Նիւթը՝ թուղթ, կազմն է՝ տախտակ կաշեպատ՝ զոցելու մասով, կողից երկու արտաքին երեսները զարդարուած են խորաքանդ գեղեցիկ ճաշակաւոր զարդերով։ Գրչին նկատմամբ (էջ 471) կ'ըսէ տեղ մը. «աղաչեմ յիշել զսակաւ աշխատողս ի սմա. զԵրզնայէ վարդապետ, ընդ նմին եւ. զգրող սորին Սիմէոն լոկ անուն զպիր»։ Իսկ (էջ 609) վերջ 4-րդ սանաւ գրին կը կարդանք. «Ո՛հ ո՛հ, աղաչեմ զդողմնի զերիս յիշեալ զգծագրող գրչիս զՍտեփաննոս երեսցս»։ Գրութեան թուա-

1. Խորեն. Գ, 44. — 2. Մատթ. 11. — 3. Ստեփան, Է, 47. — 4. Անդ. Ը, 57, 92. — 5. Անդ. 88-99, 98. — 6. Անդ. 94. — 7. Անդ. 90. — 8. Խորեն. Բ, 42.